

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 126 2005

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2006 och för recensioner 1 september 2006.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapetets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 91-87666-23-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2005

bytligt som dess protagonist. *Jeppe paa Bierget* har en fastare uppbyggnad där allt centreras kring huvudrollen. Jeppe tillåts att i en rad monologer reflektera över sig själv och sin tillvaro. Jeppefiguren äger därmed ”en fulltonighet som Lucretia saknar” (s. 357).

Peter Christensen Teilmann intresserar sig för två iscensättningar, nämligen Staffan Valdemar Holms *Jeppe '96* (1996) och Ole Bornedals *Jeppe!* (2002). Båda uppsättningarna upptar element från – och ifrågasätter samtidigt – såväl den högkulturella som den folkliga Jeppetraditionen. Ett slags komedimaskin är i verksamhet i de båda iscensättningarna. De överexponerar holbergiska teman och tabun och åskådarens förväntningshorisont attackerar. I *Jeppe '96* behålls i stort komediens klassicistiska intrig och dramaturgi (ehuru med karikatyrens distans samt fixering vid sex och våld), medan handling, personer och språk uppdateras till samtiden och Jeppes monologer eliminerar. I *Jeppe!* är intrigen m.m. i ännu högre grad bibehållen. Jeppes monologer har dock förstärkts och de existentiella frågorna har understrukt. I dessa iscensättningar är Jeppe inte längre bonden från landet, utan särskilt hos Bornedal en modern outsider som mycket väl kunde vara en av oss i publiken; Jeppe är inte ens fet och jovialisk. Christensen Teilmann utför en noggrann studie av Jeppes monologer som talhandlingar och fortsätter med ett avsnitt om fyra huvudtyper av scenisk tolkning av *Jeppe paa Bierget*, där verk-begrepp och verkningsestetik beaktas. Detta avsnitt kunde med fördel ha utbyggt. I detaljstudier av de båda uppsättningarna fokuseras sedan i synnerhet den textdramaturgiska bearbetningen med strykningar och ändringar i själva speltextern. Bornedal tycks mera än Holm vara intresserad att finna moderna komiska konstellationer som motsvarande holbergiska och läsaren inser att Christensen Teilmann nog håller denna iscensättning högst.

Som så många andra symposieantologier innehåller *Holberg i Norden* således såväl vatten som vin. Vid sidan av insiktsfulla utredningar av Bert-helsens, Tamms, Thorsens, Sivertsens och Christensen Teilmanns typ, filosofiskt perspektivrika texter som Jørgensens och skarpsinniga som Linnebergs står bidrag av etablerade Holbergforskare vilka skrivit mera och bättre om Holberg på andra håll, ofokuserade överblickar och en antologiredaktörs egen svullna faktagenomgång. Antologins båda avdelningar spretar ohjälpligt åt var

sitt håll. Försöken att dra trådar från 1700-talet till vår egen tid är här som så ofta rent pinsamma. Varför skall vi borttränga att mycket skiljer Holbergs idéer från våra, t.ex. hans försvar av den absoluta danska kungamakten?

Luckorna är ibland irriterande. Det är gott och väl att Christensen Teilmann intresserar sig för postmodernistiska Jeppeiscensättningar, men en närstudie av någon uppmärksammas produktion ur den nationella danska Holbergtraditionen hade också varit av intresse. Vad gäller receptionen i Sverige förvånar det mig särskilt att varken det moderna genombrottets eller den Ibsen-strindberg-o'neillska dramaten-traditionens Holberg beaktas. Romantiker i allmänhet och Atterbom i synnerhet har givit det komiska och komedin en betydelsefull plats i sina system, men uppenbarligen icke helt uppskattat det komiska hos Holberg. Varför?

Koordinationen av bidragen, exempelvis genom korshänvisningar, är icke den bästa och det sista bidraget, där Gunnstein Akselberg tror sig vara inspirerad av 'new historicism' när han letar efter förebilder för Holbergs Jeppe bland de norska bönderna i Voss, men i själva verket bedriver abstrus kuriosaforskning av 1800-talsmodell, blir en ytterst pinsam final i en antologi som trots allt har mycket att ge nordiska Holbergentusiaster.

Roland Lysell

Lars Lönnroth, *Ljuva karneval! Om Carl Michael Bellmans diktning*. Albert Bonniers Förlag. Stockholm 2005.

Lars Lönnroth har alltsedan 1960-talet berikat Bellmanforskningen med viktiga punktstudier, framför allt om Bacchi ordens-diktningen och om förhållandet mellan Bellmans religiösa och bacchanaliska poesi. Den vackert formgivna och illustrerade bok som han nu har givit ut vilar alltså på en långvarig och djupgående förtrogenhet med ämnet. Han har här tagit ett stort grepp över den bellmanska dikten alltifrån ungdomstidens psalmverser och sedesatirer till de sista stora Fredmansepistlarna. Det är ett mäktigt och djärvt företag, länge efterfrågat och genomfört med säker hand. Undertiteln, *Om Carl Michael Bellmans diktning*, annonserar att vi inte skall vänta oss någon biografi av konventionellt snitt. Det är verket som står i centrum, medan det biografiska mate-

rialet har skjutits åt sidan. Men det är inte heller fråga om en total genomgång av författarskapet. Lönnroth ägnar sig framför allt åt den del av Bellmans övriga som han finner estetiskt lödig och intressant. Det har bl. a. inneburit att han har valt bort den omfattande tillfällesdiktningen till enskilda, som i Bellmansällskapetets standardupplaga omfattar 5 volymer av totalt 19 eller grovt räknat 25 procent. Här finns bland mycket likgiltigt gods pärlor som vore värda att ta vara på men som kanske hade varit svårt att inlemma i den plan som Lönnroth har stakat ut åt sig. Hovdramatiken och en hel del annat har förvisats till kapitlet "Återvändsgränder".

Bokens sammanhållande perspektiv antyds redan i titeln. Maskeraden, "karnevalen", utgjorde ett spektakulärt inslag i 1700-talets nöjesliv, avskytt och bekämpat från kyrkligt håll, älskat av en stor publik ur alla samhällsskikt för den kittlande spänningen i bytet av identiteter, då ståndsskillnaderna upphävdes och kammarjungfrun blev grevinna och greven betjänt. "Här bildas av den oskulds tid, / Då alla voro fordom lika", heter det troskyldigt i en dikt från tiden. Bellman skrev tidigt om maskeradens faror och lockelser och han utvecklade själv som diktare och estradör ett suveränt rollspel. Lönnroth ser detta som det essentiella i Bellmans konst, en enmansföreställning "där diktaren/sångaren inför publiken framför ett slags sångspel med dramatiska scener där ett flertal fiktiva figurer såväl 'höga' som 'läga' – förekommer". Det visar sig vara en fruktbar synvinkel, som naturligtvis har sin givna tillämpning på *Fredmans epistlar*. Men också den form av maskerad som utövades inom den offentliga teatern, inte minst de populära sångspelen, är ju en uppenbar förutsättning för Bellmans konst. Med tanke på den vikt Lönnroth tillmäter det teatrala hos Bellman är det förvånande att han inte ger en fylligare bild av samtidens teater än den knapphändigaste översikt som han nu ägnar "Teatern i Bellmans Stockholm". Den moderna forskningen rörande tidens sceniska praktik skulle utan tvivel kunna tillhandahålla material till en i sammanhanget högst relevant undersökning av en viktig inspirationskälla för estradören Bellman.

Lönnroths granskning av Bellmans diktning är i stort sett kronologiskt upplagd. Ynglingen Bellman drillades i det religiösa språket av sin älskade lärare Claes Ludvig Ennes. Han sattes att översätta tyska psalmer och skrev snart egna. Lönnroth fäster med rätta stor vikt vid dessa tidiga övningar,

som lade grunden till den fria transformation av religiösa motiv som man finner i den mogna diktningen. Men Ennes visade också med egna exempel vägen till en profan debattdiktning, mycket gouterad under 1750- och 1760-talen. Lönnroth granskar med viss utförlighet den unge Bellmans kvinnoösatir *Tankar om flickors ostadighet* och hans politiska fantasi *Månan*. Däremot är han förvånansvärt fåordig när de gäller de många visor med sociala motiv som Bellman skrev i början av 1760-talet, dikter som "Var skall jag födan taga / Jag fattig sekreter" och "Stackars Pelle som måste krusa och kamma". Frågan är om inte Bellman var mera politiskt och socialt medveten är vad Lönnroth här vill göra gällande.

Bellmans bacchanaliska ungdomsdikter utgör den i särklass tjockaste av standardupplagans volymer. Ur denna trots ämnet mestadels ökentorra textmassa har Lönnroth lyckats vaska fram vackra exempel på Bellmans förmåga att förnya en starkt formelbunden genre. Framför allt fäster han uppmärksamheten vid visor med teatral karaktär, sannolikt framförda med fullt utspel av röst, gester och mimik. Också i bibelparodierna, eller snarare travestierna, spårar Lönnroth estradörens teknik. Det kan synas märkligt att Bellman med sin blick för det sceniskt effektfulla aldrig nådde någon framgång som dramatiker, men som Lönnroth visar lyckades han aldrig bygga upp en intrig utan lät ständigt miljöskildring och lyrik kväva handlingen. Det är i de enskilda dikterna som han skapar dramatik, genom kontraster och stämningssbrytningar.

Med studien "Den växande scenen" i *Sammlaren* 1967 gjorde Lars Lönnroth en viktig inbrytning i Bellmanforskningen. Uppsatsen granskar den omfattande men tidigare i stort sett förbisedda Bacchi ordensdiktningen, som inleddes med monologiska visor men snart utvidgades till fullskaliga teaterstycken, där flera aktörer celebrerar ordenskapitel med ceremonier av skilda slag, processioner, dubbningar, parantationer etc. Också i föreliggande bok får denna ordensdiktning sitt tillbörliga utrymme. På vägen mot *Fredmans epistlar* utgör den en viktig anhalt, vad Lönnroth kallar en "teatralisk experimentverkstad". Det är här Bellman tar det djärva greppet att införa figurer ur den stockholmska verkligheten i sin fiktiva värld. Metoden att utnyttja verkliga och igenkännliga människors namn och leverne på detta sätt vore för övrigt värt en egen studie. I dag skulle den uppfattas som en oförlätlig grymhet, ett övergrepp

mot de svaga i samhället. Men tydligen gick det för sig i 1700-talets Sverige och, såvitt jag känner till, utan någon uttalad opposition.

Gustaf III uppmärksammade Bellman redan i samband med statsvälningen 1772. Bellmans kungahyllning "Gustafs skål", som nådde kungens öron på kvällen den 19 augusti, blev snart något av en nationalsång. Kungen fann behag i Bellmans sällskapstalanger och gjorde honom 1776 till hovsekreterare och sekreterare (inte chef) i Nummerlotteriet. I kapitlet "Hovskalden" får vi läsa om Bellmans ansträngningar att bli accepterad av etablissemangen och om hur hans diktning delvis länkades i nya banor som bättre passade salongernas värld än de provocativa skildringarna av Bacchus- och Venusdyrkare i samhällets utkanter. Som exempel pekar Lönnroth på den märkliga landskapsskildringen "Aftonkväde" och de åtminstone hjälpligt städade epistlarna 51, "Angående Concerten på Tre Byttor", och 42, "Rörande kortspelet på Klubben". Däremot avfärdar han de rena propagandadikterna och hyllningsdikterna till kungen, vilket möjligen inte är helt rättvist. Jämför man Bellmans alster i genren med t. ex. den samtida hovskalden Leopolds, slås man av hur Bellman även i sin mest representativa retorik smyger in – eller inte lyckas undvika – karaktéristiska, personliga tonfall.

Bellmans ordensdiktning kulminerade med *Bacchi tempel öppnat vid en hjältes död*, som skrevs långt senare än ordenskapitlet och med helt andra litterära ambitioner. Att Bellman själv satte arbetet högt framgår av hans omsorger om den yttre formen med, som det heter i prenumerationungskungörelsen, "vignetter och kopparstick av godkände svenska mästare samt noterne i koppargraverade". Lennart Breitholtz har i en lärd studie, "Bellmans, Movitz' och Bacchi Tempel" (*Samlingen* 1956), utrett verkets idéhistoriska förutsättningar. Lönnroth uppmärksammar framför allt de estetiska kvaliteterna. *Bacchi tempel* innehåller några av Bellmans djärvaste men också vackraste miljöskildringar, där en hallucinatoriskt våldsam ovädersfantasi kontrasteras mot pastoral frid som i sin tur avlöses av burleska uppträden bland Bacchi riddersmän – återigen de typiskt bellmanska kontrasterna. Lönnroth har här övertygande påvisat de ovanskliga värdena hos detta verk som annars snarast brukar betraktas som en litterär kuriositet.

När *Bacchi tempel* utgavs, 1783, låg ett annat centralt arbete outgivet sedan mer än ett decen-

nium. Större delen av *Fredmans epistlar* hade tillkommit i ett sammanhang under åren 1770 och 1771. Bellman insåg snart att dessa litterärt-musikaliska skapelser i originalitet och konstnärskap överträffade allt vad han tidigare hade åstadkommit, och eftervärlden har aldrig försökt jäva hans uppfattning. Tack vare Gunnar Hillboms datering kan vi nu i detalj följa framväxten av det första femtiotalet epistlar. Lars Lönnroth klarlägger hur den ursprungliga idén med urmakare Fredman som en Bacchuskultens Paulus stegvis förvandlas, vidgas och berikas i fråga om både person- och miljöskildring. I *Fredmans epistlar* flyter Bellmandiktens många källor samman till en suveränt behärskad helhet. Den bacchanaliska vistraditionen gör sig gällande i kroginteriörer och åkallan av Bacchus och Venus men också, som Magnus von Platen har visat i en uppslagsrik studie ("Konsten att sluta epistlar", i *1700-tal*, 1963), i de uppmaningar att dricka eller mera allmänna hänvisningar till flaskor och glas som avslutar en mängd av epistlarna. Skålvisan förenas med operaparodi, med religiös meditationspoesi, med samhällssatir. Diktaren/sångaren förmår "låta de sakrala genrernas predikantröst komma till uttryck i en supvisa och låta bacchanalens orgiastiska skrål bryta stämningen i pastoraler och elegier", skriver Lönnroth om Bellmans "one man show". Hans analyser är alltid fräscht självständiga, alltid stimulerande. Detta gäller inte minst genomgången av de sena epistlarna, tillkomna inför utgivningen 1790, med sina betagande naturskildringar och sin fördjupade livskänsla.

Den mångfasetterade genomlysningen av *Fredmans epistlar* utgör ett självklart centrum i boken; det är vad man kunde vänta sig. Men kanske gläder man sig ändå alldeles särskilt åt de partier som ägnats mindre kända delar av Bellmans skapande. Det är trots allt här man bereds de nya och överraskande läsoplevelsena. Lars Lönnroth har med *Ljuva karneval!* skapat ett verk som länge kommer att höra till de omistliga. Det får vara oss till tröst i väntan på den stora vetenskapliga Bellmanbiografi som en gång måste komma.

Torkel Stålmarch